

Володимир Окіпнюк*

Правове регулювання охорони військами ДПУ підприємств цукрової промисловості УСРР

У статті досліджуються правові аспекти охорони військами ДПУ УСРР підприємств цукрової промисловості. Встановлено причини передачі підрозділів охорони з підпорядкування Головного управління робітничо-селянської міліції у віддання ДПУ УСРР, структуру та межі компетенції охоронних комендатур, джерела матеріально-технічного постачання.

Ключові слова: війська ДПУ, цукрова промисловість, охорона, комендатура, цукровий завод.

Охорона важливих промислових підприємств, які мають стратегічне значення для розвитку і функціонування економіки країни, завжди здійснюється в особливому порядку і забезпечується державою з використанням сил та засобів спеціальних державних органів. Принципового значення ця проблема набуває у період соціальної нестабільності або військових конфліктів. Подібна ситуація, наприклад, мала місце на етапі завершення громадянської війни і переходу до нової економічної політики, коли рівень збройного опору радянській владі і кримінального бандитизму на території республіки були ще високими. Тому, за рішенням вищих господарських органів, підприємства цукрової промисловості УСРР і РСФРР, об'єднанні у 1921 р. у Цукротрест, були передані під охорону військ ДПУ. Як відомо, останні належали до категорії спеціальних військ і вважалися найбільш дисциплінованими та ефективними підрозділами.

У науковій літературі проблеми правового регулювання організації охорони цукрової промисловості військами ДПУ не розглядалися. Окремі аспекти становлення і розвитку цукрової промисловості УСРР у період непу досліджувала Г. Б. Марці-

* Окіпнюк В.Т. — кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України.

нишин¹. Однак у роботі зовсім не порушувались проблеми організації охорони підприємств цієї галузі народного господарства військами ДПУ. Так само не вивчалася дана проблематика і в історико-правовій літературі.

Отже, метою статті є дослідження проблем правового регулювання організації охорони цукрової промисловості УСРР і правового статусу військ ДПУ, які здійснювали таку охорону впродовж 1922–1924 рр.

Охорона об'єктів цукрової промисловості республіки, яка раніше підпорядковувалася Головному управлінню міліції УСРР, була передана до складу ДПУ УСРР згідно з протоколом № 5 Постійної наради по боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР від 20 травня 1922 р. (затверджений постановою УЕН № 74/115 від 16 червня 1922 р.), а також на підставі наказів НКВС УСРР № 169/а від 4 липня 1922 р., ДПУ УСРР № 58 від 5 липня 1922 р. і Головніміліції УСРР № 323 від 7 липня 1922 р. У тижневий термін місцеві органи ДПУ УСРР мали прийняти особовий склад, обозне, артилерійське та інженерне майно, зброю і спорядження, тобто весь наявний апарат охорони підприємств Цукротресту, та провести його реорганізацію на принципах воєнізації².

Процес прийому-передачі було остаточно завершено 18 липня 1922 р., що юридично закріпили накази начальника військ ДПУ УО № 1 по охороні цукрової промисловості УСРР і № 107/сек по обласній комендатурі з охорони цукрової промисловості Правобережної України від 31 липня 1922 р.³

Відповідно до наказу № 1 по охороні цукрової промисловості УСРР від 18 липня 1922 р. для керівництва нею було створено відділ охорони цукрової промисловості УСРР при штабі

¹ Марцінишин Г.Б. Українська цукрова промисловість в роки нової економічної політики: Дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04 / Тернопільський держ. технічний ун-т ім. Івана Пулюя. – Тернопіль, 1997. – 181 с.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4574, оп. 1, спр. 2, арк. 26; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1303, арк. 23.

³ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 26 зв.

військ ДПУ УО, підпорядкований безпосередньо начальникові штабу. Цим же наказом затверджувалися штати структурних ланок — відділу охорони цукрової промисловості УСРР при штабі військ ДПУ, відділення посекры (політичного секретаріату) відділу, управління коменданта з охорони цукрової промисловості УСРР Правобережної та Лівобережної областей, управління кущових комендантів та управління комендантів з охорони цукрової промисловості при цукрових заводах⁴. Кількісний склад цих ланок був попередньо узгоджений на першому об'єднаному засіданні з охорони цукрової промисловості УСРР, яке відбулося 15 липня 1922 р. Штат відділу становив 11 посад, відділення посекры — 4 посади, управлінь обласного коменданта — 10 посад та кущового і заводського комендантів, відповідно, — 5 і 2 посади. Штатна кількість охоронців мала становити у середньому 20 осіб на завод, з яких третина кінних. На кожні 10 осіб призначався старший охорони⁵.

Структура охорони цукрової промисловості була зумовлена внутрішньою організацією Цукротресту, основними управлінськими ланками якого у 1922 р. були правління, районні адміністратори, обласні та кущові управління. У лютому 1923 р., за рішенням правління Цукротресту і ЦК спілки цукровиків, було ліквідовано кущові управління, а обласні — реорганізовано у відділення правління. Лівобережне та Правобережне обласні управління були перейменовані, відповідно, у Харківське та Київське відділення Цукротресту, а в березні 1923 р. додатково було організовано Подільське відділення Цукротресту⁶.

Зміни в організаційній структурі Цукротресту, як правило, відразу позначалися на структурі охорони цукрової промисловості. Спочатку основними ланками системи були дві обласні комендатури — Правобережна (*пізніше* — Київська) і Лівобережна (*пізніше* — Харківська) на чолі з комендантами, яким підпорядковувалися кущові комендатури, а останнім — коменданти окремих цукрових заводів або комбінатів. Після ліквідації

у системі Цукротресту кущової проміжної управлінської ланки залишилися тільки обласні й заводські коменданти з охорони. При цьому, кількість обласних комендатур була збільшена до трьох за рахунок створення на Правобережжі Подільської обласної комендатури для охорони підприємств Подільського відділення Цукротресту.

У підпорядкуванні обласної комендатури Лівобережної України перебували Харківська, Полтавська, Чернігівська і Сумська кущові комендатури. Перші дві були ліквідовані згідно з наказом по охороні цукрової промисловості № 11 від 1 вересня 1922 р. з метою оптимізації адміністративного управління. Цукрові заводи, підпорядковані управлінням цих кущових комендатур, переведені у безпосереднє підпорядкування обласного коменданта⁷.

Після ліквідації всіх кущових комендатур, станом на 15 березня 1923 р., обласному комендантові з охорони цукрової промисловості Лівобережжя були підпорядковані 31 заводський комендант, які організовували охорону 28 цукрових заводів, 2 комбінатів і 1 агропункту⁸.

У документах є згадки, що у Лівобережній Україні після ліквідації кущових комендатур станом на серпень 1923 р. діяли також 3 районні коменданти з охорони цукрової промисловості, хоча правових актів, які б регулювали їх діяльність, нам віднайти не вдалося⁹. Можливо, їх функції і територіальна юрисдикція співвідносилися з функціями районних адміністраторів, які підпорядковувалися обласним управлінням Цукротресту і здійснювали управління чотирма кущами¹⁰.

Правобережній комендатурі підпорядковувалися такі кущові комендатури — Кожанська, Білоцерківська, Корсунська, Смілянська, Уманська, Монастирищинська, Бердичівська, Волинська, Проскурівська, Вінницька, Могилів-Подільська (Барська), Шпиковська (Джуринська), Гайсинська і Лівобережна. А ос-

⁷ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

⁸ Там само, спр. 25, арк. 42.

⁹ ЦДАВО України, спр. 35, арк. 33.

¹⁰ *Марцінишин Г.Б.* Українська цукрова промисловість ... – С. 34.

⁴ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

⁵ Там само, арк. 20–20 зв.; спр. 2, арк. 75–75 зв.

⁶ *Марцінишин Г.Б.* Українська цукрова промисловість ... – С. 34, 36–37.

таннім, у різний час, відповідно, коменданти від 70 до 143 цукрових заводів і комбінатів¹¹.

Поширеною була, особливо на Правобережжі, практика створення так званих позакущових заводів, коменданти яких, минаючи комендантів кущів, на пряму підпорядковувалися обласному комендантові. Подібний статус у різні періоди мала низка заводів Правобережної України — Київський рафінадний, Старинський, Сабліно-Знам'янський, Григор'євський, Орхівський та деякі інші¹². У вересні 1922 р. після об'єднання в одну адміністративну одиницю за рішенням Цукротресту 4 цукрових заводів 2-го Білоцерківського куща — Піївського, Півецького, Велико-Прицьківського і Ржищівського — охоронні заводські комендатури, згідно з наказом обласної комендатури Правобережжя № 5 від 16 вересня 1922 р., склали Піївську групу на чолі з комендантом Піївського заводу. Замість комендантів інших заводів були призначені старші охорони¹³.

У зв'язку з виділенням у Правобережній Україні Подільського відділення Цукротресту, згідно з наказом № 13 по охороні цукрової промисловості УСРР, у травні 1923 р. було створено третю Подільську обласну комендатуру з розташуванням у Вінниці та штатом з 10 осіб, яка підпорядковувалася Київській обласній комендатурі¹⁴.

Керівним органом у системі охорони цукрової промисловості був відділ охорони цукрової промисловості УСРР при штабі військ ДПУ УО, який складався з відділень — спеціального і стройового, інспекторату та політичного секретаріату (посекру). Персональний склад і штатна чисельність визначалися низкою наказів по охороні цукрової промисловості УСРР — № 3 від 18 липня 1922 р., № 8 від 2 серпня 1922 р., № 14 від 12 вересня 1922 р. і № 22 від 9 листопада 1922 р. Начальником відділу було призначено Л. К. Васильєва, начальником спеціального відділення — І. Н. Верзіна, виконуючим обов'язки начальника

стройового відділення — В. І. Сергєєва, помічником начальника стройового відділення — Д. П. Єсеніна. Ці співробітники були призначені або з резерву штабу військ ДПУ, або з військових частин ДПУ, які скорочувалися чи підлягали розформуванню¹⁵.

У зв'язку із загальним скороченням штатів упродовж листопада 1922 р. були звільнені або переведені на інші посади начальник спеціального відділення І. Н. Верзін і його наступник Л. В. Вишняков, начальник стройового відділення В. І. Сергєєв, помічник начальника цього ж відділення Д. П. Єсенін, старший політичний інспектор В. І. Горячев. Ці зміни були закріплені у наказах № 22 і № 24 по охороні цукрової промисловості УСРР від 9 і 24 листопада 1922 р.¹⁶

У цих умовах навіть розглядалося питання про скасування відділу. Однак на об'єднаному засіданні з охорони цукрової промисловості 29 листопада 1922 р., врахувавши необхідність збереження централізованого керівництва обласними комендантами та відповідальність штабу військ ДПУ за стан охорони цукрової промисловості, постановили відділ охорони цукрової промисловості УСРР при штабі військ ДПУ залишити, перейменувавши його у секретаріат¹⁷.

Ці зміни підтвердив наказ № 26 по охороні цукрової промисловості УСРР від 1 грудня 1922 р. Наступний наказ № 27 від 11 грудня 1922 р. визначив персональний склад секретаріату. На посаду секретаря було призначено колишнього начальника відділу Л. К. Васильєва. Відділення скасовувалися, інспекторат секретаріату скорочувався до двох стройових інспекторів, залишався також один політінспектор, безпосередньо підпорядкований начальникові політичного секретаріату військ ДПУ УО. Таким чином, порівняно з вереснем 1922 р. відбулося загальне скорочення особового складу керівного органу майже на половину¹⁸.

Повноваження основних структурних ланок охорони цукрової промисловості УСРР були юридично закріплені у відпо-

¹¹ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 5–19; спр. 2, арк. 94–95 зв., 121–122.

¹² Там само, спр. 2, арк. 53, 55.

¹³ Там само, арк. 57.

¹⁴ Там само, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 22.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 4575, спр. 1, арк. 2, 7, 14–14 зв., 29–29 зв.

¹⁶ Там само, арк. 29–29 зв., 31.

¹⁷ Там само, арк. 39.

¹⁸ Там само, арк. 33–34; ф. 4575, оп. 1, спр. 6, арк. 199–200.

відних інструкціях кущовим комендантам і комендантам цукрових заводів, затверджених заступником командуючого військ ДПУ УО 15 грудня 1922 р. і оголошених у наказі № 28 від 20 грудня 1922 р. по охороні цукрової промисловості УСРР¹⁹.

Кущові коменданти, перебуваючи у прямому підпорядкуванні обласного коменданта, відповідали за організацію охорони заводів конкретної адміністративної одиниці. На них покладался контроль за правильним виконанням комендантами й охороною підприємств своїх обов'язків. Для цього вони мали право відвідувати підпорядковані заводи, перевіряти стан організації охорони, знання комендантами й охоронцями правил несення служби, здійснювати керівництво стройовою та спеціальною підготовкою особового складу. За погодженням з адміністрацією заводів кущові коменданти перевіряли і затверджували табель постам. У невідкладних випадках їм надавалося право відсторонювати від виконання обов'язків заводських комендантів із негайним умотивованим повідомленням обласного коменданта. У межах компетенції коменданти могли видавати накази по кущу.

Кущові коменданти забезпечували зв'язок між управлінням обласного коменданта, комендантами заводів свого куща та найближчими кущовими комендантами. Вони своєчасно інформували та надавали необхідні відомості про стан території куща як у порядку підлеглих, тобто до управління обласного коменданта, так і до найближчих органів ДПУ. Також кущові коменданти повинні були підтримувати контакти, проводити взаємне інформування органів міліції та розташованих неподалік військових частин РСЧА.

Заводські коменданти перебували у прямому підпорядкуванні кущового коменданта і через нього отримували всі накази та розпорядження вищестоящих інстанцій. У виняткових випадках, які вимагали вжиття невідкладних заходів, обласні коменданти могли напряму, минаючи кущових комендантів, адресувати накази, розпорядження або вказівки до заводських комендантів. Заводські коменданти мали вести щоденники про

стан заводу, в яких фіксувалися позитивні моменти і прогалини як системи охорони, так і організації виробництва, зберігати списки адміністрації заводів з установчими даними (займана посада, точна адреса, номери телефонів і т.д.).

Заводські коменданти мали здійснювати безпосередню роботу щодо організації охорони заводів і підпорядкованих йому цукрових господарств, керувати стройовою підготовкою охоронців, підтримувати належну дисципліну серед особового складу, розробляти спільно з адміністрацією заводів документи щодо постової служби (план і табель постам) та подавати їх на затвердження комендантам кущів. На них покладалося також вирішення питань щодо забезпечення охорони всіма видами утримання. У межах своєї компетенції заводські коменданти могли видавати накази по охороні заводів.

Заводські коменданти наділялися певними процесуальними повноваженнями. Зокрема, у випадках розкрадань або при інших злочинах коменданти мали складати відповідні протоколи, тобто документувати факти правопорушень, а затриманих осіб під конвоем доставляти в найближчий відділок міліції. До завдань заводських комендантів належало ведення боротьби з кримінальним та політичним бандитизмом, ужиття заходів щодо недопущення нападів на заводи, його працівників, завдання шкоди гужовому транспорту, інвентарю та іншим матеріальним цінностям заводів. Для виконання цих завдань заводські коменданти могли звертатися до відповідних інстанцій — кущового коменданта, повітової військової наради, начальника повітової міліції, підрозділів РСЧА і органів ДПУ. Задля викорінення бандитизму в районі охоронюваного заводу мала проводитися безперервна військова та агентура розвідка. При цьому, якщо комендант не був членом КП(б)У, то здійснення агентурної розвідки покладалося на воєнкома відповідного заводу. Кошти на ці заходи мала виділяти адміністрація цукрового підприємства.

Інструкція комендантам цукрових заводів від 15 грудня 1922 р. гарантувала невтручання адміністрації заводу у справу організації охорони, так само забороняючи і заводським комендантам втручатися у компетенцію заводської адміністрації.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 36–38.

Відповідно до наказу обласної комендатури Правобережжя № 15 від 12 жовтня 1922 р., розмежовувалися повноваження кущових і заводських комендантів та старших політінспекторів (воєнкомів) кущів і заводів. Зокрема, встановлювалося, що охорона заводів — це виключна функція комендантів, а політінспектори (воєнкоми) є помічниками комендантів по політичній частині, їх основна функція — навчання й належне політичне виховання особового складу охорони²⁰.

Отже, крім охоронних задач, як-от забезпечення збереження майна і виробленої продукції, охорона виконувала й певні інформаційні функції — здійснювала агентурну розвідку, повідомляла органам влади про факти бандитизму, переміщення озброєних загонів, їх мету тощо. Відповідно до наказу обласної комендатури Правобережжя № 109 від 7 серпня 1922 р., за не своєчасне повідомлення про діяльність банд на підвідомчій території комендантові куща загрожувала догана або навіть кримінальна відповідальність²¹.

Із 16 серпня 1922 р. кущові коменданти, відповідно до наказу обласної комендатури Правобережжя № 116/сек, були зобов'язані щоденно телеграфом надавати обласним комендантам оперативні зведення про появу й переміщення банд, учинені напади, обмінюватися інформацією з сусідніми кущовими комендантами, а також інформувати комендантів цукрових заводів²². Однак уже 22 серпня, згідно з наказом обласної комендатури Правобережжя № 120/сек, надання щоденних зведень оперативного характеру було скасоване і встановлено, що оперативні зведення та огляди мають надсилатися у терміни, передбачені спеціальним документом — табелем термінових донесень. Цим же наказом із метою запобігання несподіваним нападам банд на цукрові заводи коменданти кущів і заводів зобов'язувалися підтримувати тісний зв'язок між собою, із місцевими органами ДПУ та міліції, військовими частинами, інформувати про появу і переміщення банд тощо. Про всі вжиті захо-

ди та результати нападів кущові коменданти повинні були повідомляти в обласну комендатуру, а у випадку неналежної організації охорони комендантами заводів — проводити відповідне розслідування²³.

Згідно з табелем термінових донесень, запровадженим наказом обласної комендатури Правобережжя № 47 від 27 листопада 1922 р., обласні коменданти на підставі даних, наданих кущовими комендантами, мали подавати до штабу військ ДПУ наступні види донесень — про штатну, списочну і наявну кількість людей, коней, обозу, озброєння (станом на перше число кожного місяця), десятиденні оперативні зведення про ситуацію з бандитизмом, щомісячні доповіді про стан комендатур (на перше число кожного місяця), зміни в особовому складі, список на недемобілізований склад комендатур, про рух артилерійського майна за поточний місяць²⁴.

Десятиденні оперативні зведення подавалися до кінця 1922 р., а з січня 1923 р. по січень 1924 р. перейшли до п'ятиденних. У цих інформаційних документах повідомлялося про кількісний склад банд, їх характер, заходи, що їх уживала охорона цукрової промисловості, кількість захоплених бандитів і їх подальше спрямування до місцевих органів ДПУ чи міліції. При цьому, починаючи з серпня 1922 р., майже у всіх зведеннях відзначалася відсутність політичного бандитизму, тобто організованих збройних груп із відповідним забарвленням²⁵.

Із моменту передачі охорони цукрової промисловості УСРР у відання військ ДПУ, з одного боку, змінилися вимоги до особового складу, відбулася ротація кадрів охорони і поповнення її командного й адміністративного складу військовослужбовцями ДПУ, а, з іншого, розпочався процес поступового скорочення штатів охорони, який зумовлювався недостатністю коштів Цукротресту на її утримання.

У Києві 1 серпня 1922 р., відповідно до наказів № 99/сек і № 106 по обласній комендатурі з охорони цукрової промисло-

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 2, арк. 69.

²¹ Там само, арк. 28.

²² Там само, арк. 35.

²³ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 2, арк. 40.

²⁴ Там само, арк. 108–109.

²⁵ Там само, спр. 11, спр. 32.

вості Правобережної України від 22 липня і 1 серпня 1922 р., відбувся з'їзд кущових комендантів, на якому було, по суті, проведено ревізію та детальний облік усього наявного особового складу охорони. Кущові коменданти прибули на з'їзд, маючи при собі списки комендантів, секретарів і старших охорони заводів, анкети та послужні списки на них, відгуки про відповідність цих осіб займаним посадам, дані про озброєння та іншу документацію, необхідну для здачі справ²⁶.

На підставі протоколу № 1 об'єднаного засідання з охорони цукрової промисловості УСРР від 15 липня 1922 р., який було оголошено у наказі № 16 по охороні цукрової промисловості УСРР від 30 вересня 1922 р., планувалося з метою всебічного обстеження стану охорони і, насамперед, її кадрового потенціалу, створити дві окремі комісії для Правобережної й Лівобережної України з представників Цукротресту, відділу по боротьбі з бандитизмом ДПУ УСРР і штабу військ ДПУ²⁷.

Персональний склад комісій визначався наказами по охороні цукрової промисловості УСРР № 17 і № 18 від 9 та 11 жовтня 1922 р. На Лівобережжі комісія була створена під головуванням інспектора відділу охорони цукрової промисловості УСРР Л. К. Курдюмова у складі представника Цукротресту Дмитрієва і від ДПУ УСРР — за призначенням місцевих органів ДПУ. На Правобережжі комісію очолив інспектор відділу охорони цукрової промисловості УСРР О. П. Кузнецов. До неї ввійшов ще один інспектор відділу О. Я. Брандт. Представники від Цукротресту і ДПУ УСРР мали бути призначені, відповідно, управляючим Цукротрестом Правобережної області й повноважним представником ДПУ на Правобережній Україні²⁸.

Цим же протоколом № 1 об'єднаного засідання охорони цукрової промисловості штаб військ ДПУ зобов'язувався поповнити рядовий склад охорони на 1 тис. червоноармійців і командний склад — 76 заводськими та 10 кущовими комендантами. При цьому на посади заводських комендантів мали признача-

тися особи, не нижче ротних командирів, а на посади кущових комендантів — не нижче командира окремого батальйону²⁹.

У рішеннях, прийнятих на перших двох об'єднаних засіданнях по охороні цукрової промисловості і закріплених у наказі № 17 по охороні цукрової промисловості від 9 жовтня 1922 р. та наказах № 99/сек і № 23 по обласній комендатурі Правобережжя від 22 липня і 21 жовтня 1922 р., відповідно, наголошувалось на тому, що вирішення всіх кадрових питань у системі охорони цукрової промисловості є прерогативою ДПУ. Будь-які переміщення, звільнення або призначення на посади здійснювалися за розпорядженням штабу військ ДПУ через управління обласних комендантів. У виняткових випадках обласні коменданти могли робити це й самотійно, але з негайним повідомленням про причини до штабу військ ДПУ. За Цукротрестом, у разі незгоди, залишалося право порушувати клопотання про перегляд прийнятого рішення³⁰.

Пріоритетність прийому на службу в охорону цукрової промисловості саме співробітників органів і військових частин ДПУ, переважно з числа комуністів, які звільнялися через скорочення штатів, була формально-юридично зафіксована лише наприкінці 1922 р. у пункті 5 протоколу № 5 об'єднаного засідання з охорони цукрової промисловості УСРР від 29 листопада 1922 р., оголошеного у наказі № 29 по охороні цукрової промисловості УСРР від 28 грудня 1922 р.³¹ Утім, подібна практика активно застосовувалася від самого початку передачі охорони у відання ДПУ.

Наприклад, тільки протягом липня–вересня 1922 р. за далеко не повними даними були призначені або направлені у розпорядження відділу охорони цукрової промисловості та обласних комендантів для призначення на різні посади — з резерву штабу військ ДПУ — Д. Вишегородцев, Г. Е. Пекк, Б. В. Борисов, І. М. Шепелев, Титов, колишні політпрацівники 1-го залізнич-

²⁶ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 2, арк. 17, 25.

²⁷ Там само, спр. 1, арк. 20.

²⁸ Там само, арк. 24–25.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 20.

³⁰ Там само, арк. 20–21, 24; спр. 2, арк. 17, 77.

³¹ Там само, арк. 39.

ного полку військ ДПУ Є. Чайковський та Донецького дивізіону військ ДПУ А. Селюков, Пейсахович і В. О. Кузьмин³².

Перелік обов'язкових вимог до особового складу був юридично закріплений у положенні про прийом на службу командного, адміністративно-господарського складу і червоноармійців охорони цукрової промисловості УСРР, оголошеному в наказі № 16 від 30 вересня 1922 р. по охороні цукрової промисловості³³. На службу приймали громадян, які проходили дійсну військову службу та були звільнені у безстрокову відпустку, не перебували у білих арміях, під судом та слідством, не були засуджені, а також фізично та розумово здорові. При вступі на посади командного й адміністративно-господарського складу стаж військової служби мав бути не нижче командира роти, а для червоноармійців охорони обов'язковою умовою було також уміння читати й писати. Усі названі вимоги мали підтверджуватися відповідними документами, характеристиками та відгуками про попередню службу від командирів військових частин, губвоенкомів, профспілок, партійних організацій, фабзавкомів тощо. Прийняті особи зобов'язувалися прослужити на командних посадах 6 місяців, а на посадах червоноармійців — 2 роки. Після цього терміну вони могли звільнитися за власним бажанням або поновити контракт на таких же умовах. У випадку втрати фізичних та розумових здібностей або віддання під суд як командний склад, так і червоноармійці охорони, підлягали звільненню. При службовій невідповідності особи командного складу розпорядженням обласного коменданта могли бути понижені у посаді з повідомленням про це начальника штабу військ ДПУ.

Із метою підвищення якості відбору добровольців на службу наказом № 17 по охороні цукрової промисловості від 9 жовтня 1922 р. обласні коменданти були зобов'язані створити комісії під власним головуванням у складі помічника по стройовій і політичній частині та лікаря³⁴. Так само, для проведення

³² ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 7; ф. 4575, оп. 1, спр. 6, арк. 13–14, 18–19, 127.

³³ Там само, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 18–18 зв.

³⁴ Там само, арк. 24.

відбору старших охорони на цукрових заводах і перевірки знання військової справи під головуванням кущових комендантів створювалися фільтраційні комісії у складі представника управління комендатури куща і коменданта відповідного заводу. Зокрема, це було, наприклад, закріплено у наказі № 201 по комендатурі 2-го Білоцерківського куща Правобережжя від 4 жовтня 1922 р.³⁵

Із переходом охорони цукрової промисловості до складу ДПУ було взято курс на воєнізацію її особового складу. На службу приймалися лише демобілізовані військовослужбовці, тобто ті, хто мав видані військкоматами обліково-військові білети та картки. Командний і адміністративно-господарський склад та охоронці, які не служили в армії і не мали стажу військової служби, повинні були звільнитися з лав охорони. Ця вимога була доведена штабом військ ДПУ до обласних комендантів і закріплена у низці наказів по обласним і кущовим комендатурам — № 191/а від 19 вересня 1922 р. по комендатурі 2-го Білоцерківського куща Правобережжя, № 11 від 6 жовтня 1922 р. по обласній комендатурі Правобережжя, № 47 від 24 жовтня 1922 р. по комендатурі 7-го Погребищенського куща Правобережжя³⁶.

Командний склад охорони цукрової промисловості як військовослужбовці військ ДПУ, на підставі наказів наркомвоєнмору № 597 і № 583 і РВР Республіки № 112 від 18 жовтня 1918 р. і № 149-1921 р., користувалися правом носіння і зберігання холодної та вогнепальної зброї, яка належала їм за посадою. Це закріплювалося у посвідченнях, виданих і підписаних безпосередніми начальниками (у документах зазначалися система і номер зброї). Вони не могли бути також без відома обласного коменданта або воєнкома і без дотримання вимог постанови РПО від 14 грудня 1919 р. «Про порядок арешту посадових осіб» затримані чи взяті під арешт. Обласні коменданти, воєнкоми, коменданти кущів і цукрових заводів та інші представники командного складу охорони на підставі наказу РВР Республіки від 2 грудня 1918 р. мали право подавати службові телеграми і вес-

³⁵ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 6, арк. 16.

³⁶ Там само, спр. 2, арк. 64; спр. 6, арк. 4; спр. 11, арк. 7 зв.

ти переговори по прямому проводу з дотриманням постанови РНК РСФРР про користування поштово-телеграфною мережею від 7 квітня 1918 р. Крім цього, на підставі наказу начальника Центрального управління військового сполучення ці особи мали право обміну літера на квитки поза чергою³⁷.

Процес поступового скорочення охорони цукрової промисловості розпочався з вересня 1922 р. спочатку в Лівобережній Україні, де кількість цукрових заводів була меншою, а вже потім був поширений на Правобережжя. Він здійснювався, фактично, у декілька етапів. Насамперед, згідно з протоколом № 3 об'єднаного засідання з охорони цукрової промисловості УСРР від 25 вересня 1922 р., оголошеним у згадуваному раніше наказі № 16 по охороні цукрової промисловості УСРР від 30 вересня 1922 р., кількість червоноармійців, не рахуючи командного і політичного складу та старших охорони, до 15 жовтня 1922 р. на Лівобережжі мала бути скорочена до 540 осіб. Обласний комендант був зобов'язаний відібрати і залишити найбільш дисциплінованих, грамотних і придатних до служби осіб. Крім цього, на цукрових заводах замість посад старшого охорони запроваджувалася посада командира взводу, на яку пропонувалося призначати демобілізованих червоноармійців військ ДПУ або РСЧА з попереднім стажем не нижче командира роти або взводу³⁸.

Для проведення скорочення обласний комендант Лівобережної України видав наказ № 2/с від 7 жовтня 1922 р. Кущові коменданти та коменданти цукрових заводів мали подати списки залишених і звільнених охоронців по кожному заводу. Так, наприклад, згідно з нашими підрахунками, зробленими на підставі узагальнених даних по цукрових заводах Сумського куща, після проведення заходів щодо скорочення особового складу охорони станом на 28 жовтня 1922 р. на 14 цукрових і рафінадних заводах залишилося 253 охоронця. Тоді, як на 9 серпня і 11 жовтня 1922 р., тобто, до проведення скорочення, ці ж заводи охороняли, відповідно, 453 і 407 червоноармійців. Усього ж на 30 цукрових, рафінадних заводах і комбінатах Лівобережної

³⁷ ЦДАВО України, ф. 4575, оп. 1, спр. 14, арк. 9, 11, 16, 21, 26, 80, 158.

³⁸ Там само, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 17.

області чисельність охоронців на кінець жовтня 1922 р. становила 460 осіб³⁹.

Згодом, відповідно до протоколу № 5 об'єднаного засідання з охорони цукрової промисловості УСРР від 29 листопада 1922 р., оголошеного у наказі № 29 по охороні цукрової промисловості УСРР від 28 грудня 1922 р., у зв'язку з передачею цукрових заводів Лівобережної України у безпосереднє управління обласної комендатури та загальним зменшенням чисельності охорони на них було скорочено штат обласної комендатури Лівобережжя (наказ по охороні цукрової промисловості № 27 від 11 грудня 1922 р.), ліквідовано кущові комендатури, а також посади командирів взводу охорони цукрових заводів⁴⁰.

Питання про подальше скорочення охорони в Лівобережній Україні було розглянуте на об'єднаному засіданні з охорони цукрової промисловості УСРР 21 травня 1923 р. (протокол № 7) і закріплене у наказі по охороні цукрової промисловості УСРР № 17 від 4 червня 1923 р. За погодженням із Цукротрестом кількість охорони мала бути скорочена до 304 осіб, у тому числі 38 осіб командного складу, включаючи 9 штатних посад обласної комендатури⁴¹.

Черговою реорганізацією охорони в Лівобережній Україні, відповідно до наказу по охороні цукрової промисловості № 23 від 17 серпня 1923 р., передбачалося у термін до 1 вересня 1923 р. довести чисельність охорони до 242 осіб, з яких — 3 районні коменданти, помічник районного коменданта, 4 воєнкома і політрука, 2 технічні працівники, 16 командирів взводів і 216 червоноармійців. Під охороною військ ДПУ на Лівобережжі залишалося 19 заводів, решта 29 підприємств передавалися під охорону вільнонайманих сторожів⁴².

З урахуванням досвіду Лівобережжя відбувалося скорочення охорони цукрової промисловості і на Правобережжі. Наприк-

³⁹ ЦДАВО України, ф. 4575, оп. 1, спр. 6, арк. 156–159, 242, 378–387 зв., 395–401, 414–433.

⁴⁰ Там само, спр. 1, арк. 34, 39.

⁴¹ Там само, спр. 35, арк. 25–27.

⁴² Там само, арк. 33–35.

лад, штати кущової комендатури, комендатур та охорони заводів 2-го Білоцерківського куща за період від кінця вересня до кінця грудня 1922 р. скоротилися майже вдвічі — із 205 до 116 осіб⁴³. Однак фактично до кінця 1922 р. ці процеси відбувалися доволі повільно. Відповідно до наказу обласного коменданта з охорони цукрової промисловості Правобережжя № 37 від 10 листопада 1922 р., кількість командного й адміністративно-господарського складу кущових і заводських комендатур станом на 1 листопада 1922 р. становила 173 особи. А в наказі обласного коменданта № 57 від 14 грудня 1922 р., де було оголошено новий штат кущових комендатур і позакущових заводів Правобережжя, кількість цієї категорії співробітників мала скоротитись до 160 осіб⁴⁴. Одночасно наказами обласного коменданта Правобережжя № 63 і № 67 від 23 та 29 грудня 1922 р. передбачалося скорочення охоронців цукрових заводів на 20% і доведення їх загальної кількості до 2095 осіб. У середньому на кожен кущ залишалося від 100 до 180 охоронців, а на кожен позакущовий завод — від 20 до 25⁴⁵.

Лінія на подальше скорочення чисельності охорони на Правобережжі була визнана правильною у пункті 2 протоколу № 6 об'єднаного засідання з охорони цукрової промисловості УСРР від 24 січня 1923 р., оголошеному в наказі по охороні цукрової промисловості УСРР № 4 від 29 січня 1923 р. Зокрема, у постанові засідання з цього питання зазначалося про встановлення тимчасової кількості охорони на Правобережжі у 2 тис. осіб із подальшим її скороченням протягом двох місяців до 1,5 тис. осіб. Затверджувалися нові штати комендатур окремо для діючих заводів — комендант, політрук, коновод і 15 охоронців, і недіючих — командир взводу та 6 охоронців. Команда охорони недіючого заводу підпорядковувалася комендантові найближчого діючого заводу. Крім цього, обласний комендант Правобережжя мав погодити з управляючим Цукротресту Правобережної області питання про скасування кущових коменда-

тур. Як і в Лівобережній Україні на Правобережжі весною 1923 р. замість скороченої воєнної охорони оформлялися вільнонаймані сторожа. Однак, уважалося, що запроваджувати це можливо тільки у місцевостях, безпечних у плані бандитизму. Отже, унаслідок поступового скорочення штатів і змін у структурі, зокрема, ліквідації у березні 1923 р. кущових комендатур, станом на травень 1923 р. загальна чисельність охорони цукрової промисловості УСРР скоротилася втричі — з 4227 до 1400 осіб⁴⁶.

Належне правове регулювання функціонування охорони цукрової промисловості УСРР забезпечувала система наказів по охороні, які видавалися у центрі начальником (з листопада 1922 р. — заступником командуючого) військ ДПУ УО, в областях, кущах і на заводах, відповідно, обласними, кущовими й заводськими комендантами. Накази по охороні цукрової промисловості УСРР, крім начальника (заступника командуючого) військ ДПУ скріплювалися також підписами начальника штабу військ ДПУ УО, а починаючи з 2 серпня 1922 р. — помічником начальника (командуючого) військ ДПУ по політичній частині і начальником посеку. Після ліквідації штабу військ ДПУ з листопада 1923 р. накази підписували старший інспектор і помічник старшого інспектора військ ДПУ УО. Застосовувалися також спільні міжвідомчі накази командуючого військами ДПУ УО й уповноваженого Цукротресту в Україні. У 1922 р. було видано 29 наказів по охороні цукрової промисловості УСРР, з яких два — № 13 і № 26 — спільно з Цукротрестом, а у 1923 – січні 1924 рр. — 36, з яких один (№ 36) спільно з Цукротрестом⁴⁷.

Накази обласних комендантів стосувалися переважно питань кадрового характеру (прийняття на службу, призначення на посаду, переведення, відрадження тощо), регулювали забезпечення особового складу речами і зброєю, організацію охорони заводів, визначали загальну процедуру діловодства і нормотворчості, у тому числі й кущових комендантів⁴⁸.

⁴³ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 6, арк. 6, 73–73 зв., 94–95.

⁴⁴ Там само, спр. 2, арк. 94–95 зв., 121–122.

⁴⁵ Там само, арк. 129.

⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 6, 8, 25–26.

⁴⁷ Там само, ф. 4574, оп. 1, спр. 1; ф. 4575, оп. 1, спр. 10, 13, 35.

⁴⁸ Там само, ф. 4574, оп. 1, спр. 2–4.

Із 6 вересня 1922 р. на Правобережжі, згідно з наказом обласного коменданта № 130, діловодство комендатури поділялося на стройове і господарське. Відповідно, окремо стали видаватися накази по управлінню комендатури та накази по області — перші стосувалися утримання команди управління, змін його складу, господарських розрахунків тощо, а другі містили розпорядження загальнонормативного характеру, закріплювали призначення комендантів кущів, оголошували накази центру⁴⁹.

Накази кущових і заводських комендантів мали переважно індивідуально-правовий характер. Інколи в них також оголошувалися найбільш важливі накази обласних і кущових комендантів⁵⁰. Копії наказів обласних комендантів передавалися до відділу охорони цукрової промисловості, а копії наказів кущових комендантів — до обласних комендатур.

Важливу роль у вирішенні проблем функціонування охорони відігравали також об'єднані засідання з охорони цукрової промисловості УСРР. Вони періодично проводилися у складі командування військ ДПУ, представників ДПУ УСРР, як правило, відділу по боротьбі з бандитизмом, і Цукротресту. Засідання могли скликатися з ініціативи Цукротресту, командуючого військами ДПУ УО або голови ДПУ УСРР. Головував на засіданнях начальник (згодом — заступник командувача) військ ДПУ УО або голова ДПУ УСРР, як, наприклад, на другому засіданні від 18 серпня 1922 р., коли головуєчим був В. А. Балицький. Діловодство й секретарські функції здійснювали співробітники штабу військ ДПУ або відділу з охорони цукрової промисловості при штабі військ ДПУ. За період з 15 липня 1922 р. по 21 травня 1923 р. було проведено 7 об'єднаних засідань — 15 липня, 18 серпня, 25 вересня, 23 жовтня і 29 листопада 1922 р. та 24 січня і 21 травня 1923 р. Рішення об'єднаних засідань мали обов'язковий характер та оголошувалися у наказах по охороні цукрової промисловості УСРР для «точного й неухильного виконання»⁵¹.

⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 2, арк. 51.

⁵⁰ Там само, спр. 5–26.

⁵¹ Там само, спр. 1, арк. 17–21, 39; ф. 4575, оп.1, спр. 35, арк. 6, 25–26.

Крім державних заводів, війська ДПУ на тих же підставах здійснювали охорону приватних або взятих в оренду підприємств. Охоронявся не тільки сам завод чи комбінат, але й прилеглі сільськогосподарські угіддя (економії), для чого використовувався кінний патруль. Так, наказ по охороні цукрової промисловості № 23 від 17 серпня 1923 р. «Про реорганізацію охорони цукропрому на Лівобережжі» дозволяв із заводів, які охороняються, виділяти кінний патруль для об'їзду економій та найближчих заводів. При цьому, цей патруль не міг віддалятися від заводу на понад 20 верст і вважався добовим нарядом⁵².

Звичайно, початок сезонного виробництва цукру супроводжувався посиленням охорони заводів від бандитських нападів. У такі періоди навіть могла збільшуватись кількість охоронців. Наприклад, відповідно до наказу обласного коменданта Правобережжя № 14секр від 11 жовтня 1922 р., який був оголошений комендантом 2-го Білоцерківського куща у наказі № 6/секр/209 общ. від 20 жовтня 1922 р., указувалося на необхідність посилення охорони заводів, проведення несподіваних тривог, збільшення охоронців на кожному підприємстві до 30 осіб⁵³.

Проводилися також заходи щодо запобігання розкраданню цукру робітниками з території заводів. Зокрема, згідно з наказом коменданта 2-го Білоцерківського куща Правобережної області № 207 від 14 жовтня 1922 р., на всіх заводських входах та виходах цілодобово чергувала озброєна охорона. Для працівників кожної зміни видавалися перепустки різного кольору. Окремі перепустки запроваджувалися для адміністративно-технічного персоналу кущового управління Цукротресту і відповідальних працівників кущової комендатури. Список виданих перепусток заносився в опечатаний, прошитий та пронумерований зошит. Наказ дозволяв проведення особистого обшуку всіх, хто виходив з території заводу, крім тих, у кого були окремі перепустки. На затриманих із цукропродуктами осіб складалися відповідні акти, які передавалися до органів міліції⁵⁴.

⁵² ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 33–35.

⁵³ Там само, ф. 4574, оп. 1, спр. 6, арк. 27.

⁵⁴ Там само, арк. 25.

Хоча у стройовому й адміністративному плані охорона цукрової промисловості підпорядковувалася ДПУ УСРР, однак її матеріально-технічне (крім забезпечення зброєю) і фінансове забезпечення здійснювалося за рахунок коштів і можливостей Цукротресту. Це було особливістю правового статусу охорони. Основним нормативно-правовим актом, який урегулював норми і порядок забезпечення її продовольством та обмундируванням, був спільний наказ начальника військ ДПУ УО й уповноваженого Цукротресту в Україні № 13 від 8 вересня 1922 р.⁵⁵ У документі оголошувалися добова розкладка продовольчого пайка й таблиць термінів носіння речей, єдиний для всієї охорони. Продовольче, грошове та речове утримання, наголошувалося у наказі, проводилося управліннями Цукротресту.

Із 1 січня 1923 р., відповідно до наказу по охороні цукрової промисловості № 2 від 10 січня 1923 р., червоноармійці охорони у питаннях грошового утримання прирівнювалися до сторожів на відповідальних постах та отримували заробітну плату згідно з відповідним колективним договором, укладеним із Цукротрестом⁵⁶. Цукротрест здійснював низку соціальних виплат — родинам військовослужбовців охорони цукрової промисловості військ ДПУ, які загинули при виконанні службових обов'язків, також тим військовослужбовцям, які звільнялися у зв'язку зі скороченням штатів. Останнім, зокрема, видавалися двотижневе грошове утримання та пайок, оплачувався проїзд до місця проживання, залишалося видане їм обмундирування⁵⁷.

Забезпечення охорони цукрової промисловості зброєю здійснювалось шляхом передачі рушниць, кулеметів, патронів, гранат, які залишалися після розформування або скорочення військових частин ДПУ. Зокрема, значна частина вказаних видів озброєння були передані охороні цукрової промисловості у вересні 1922 р. з наступних військових частин ДПУ — 15-го Південно-Західного залізничного полку, 99-го Київського, 98-го Поділь-

ського й 100-го Волинського дивізіонів⁵⁸. При цьому, для зручності й одноманітності в озброєнні на всіх заводах одного куща мали використовуватися рушниці тільки одного зразка, не допускалась їх різноманітність. За цим, відповідно до наказу обласного коменданта Правобережжя № 129 від 6 вересня 1922 р., повинні були наглядати коменданти кущів⁵⁹.

Крім цього, усе зайве озброєння підлягало здачі на склади постачання ДПУ УСРР. Відповідно до наказу по охороні цукрової промисловості № 14 від 5 травня 1923 р., встановлювалося, що кількість рушниць на заводах має дорівнювати штатній кількості охоронців. Кулемети дозволялося мати лише на тих заводах, де було не менше 10 охоронців. Обласні коменданти мали забезпечити до 1 червня 1923 р. задачу надлишкового майна, використовуючи для цього спеціальні вагони, які виділялися начальником постачання ДПУ УСРР⁶⁰.

Питання про повернення охорони цукрової промисловості до складу міліції й позбавлення військ ДПУ невластивих їм функцій розглядалося фактично з початку 1923 р. Відповідні рішення з цього приводу ухвалювала військрада при постійній нараді по боротьбі з бандитизмом на засіданнях від 8 грудня 1922 р. (протокол № 5) і 10 лютого 1923 р. Двічі це питання розглядалося також на об'єднаних засіданнях з охорони цукрової промисловості УСРР від 24 січня і 21 травня 1923 р. (протоколи № 6 і № 7).

Як на першому, так і на другому засіданнях висловлювалася одностайна думка про недоцільність вилучення охорони з відання ДПУ. Відзначалося, що за цей час значно підвищилася боєздатність, зміцнилися стійкість і дисципліна охорони цукрової промисловості, покращилася якість добору особового складу. Переведення охорони у підпорядкування міліції, на думку представників Цукротресту, могло загальмувати ці позитивні тенденції, а також спричинити зайві витрати, що зазвичай

⁵⁵ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

⁵⁶ Там само, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

⁵⁷ Там само, спр. 1, арк. 17, 39; спр. 35, арк. 6.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 17; спр. 2, арк. 48 зв. – 49.

⁵⁹ Там само, спр. 2, арк. 50, 54.

⁶⁰ Там само, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 23.

супроводжують будь-яку реорганізацію. Крім цього, передання охорони до міліції вважалося небажаним ще й з огляду на рівень бандитизму, який суттєво не зменшився, і заводи постійно перебували під загрозою можливого розграбування⁶¹. Однак, наприкінці 1923 р., коли через брак коштів у Цукротресту охорона цукрової промисловості суттєво скоротилася і в більшості була замінена цивільними сторожами, керівництво ДПУ УСРР почало наполягати на вилучення її зі складу військ ДПУ.

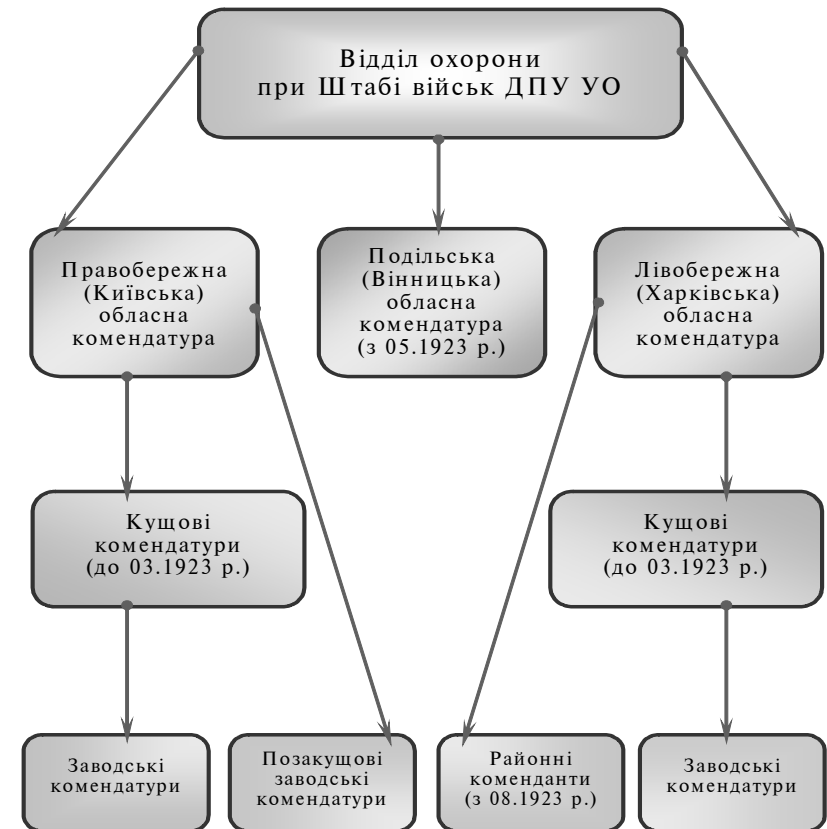
23 листопада 1923 р. під головуванням В. А. Балицького відбулося засідання військової ради при постійній нараді по боротьбі з бандитизмом, на якому постановили до 1 січня 1924 р. Цукротресту і Головнічії домовитися про заміну існуючої охорони цукрової промисловості охороною з числа промислової міліції. У грудні 1923 р. інспекція військ ДПУ УО подала до УЕН відповідну доповідну записку. Однак на засіданні бюро УЕН від 24 грудня 1924 р. (протокол № 5) вирішення даного питання було перенесене на розгляд уряду республіки. 31 січня 1924 р. РНК УСРР на своєму засіданні остаточно затвердила передачу охорони цукрової промисловості від ДПУ органам міліції⁶².

На виконання рішень державних органів, відповідно до наказу № 36 по охороні цукрової промисловості УСРР від 23 січня 1924 р., було розформовано обласну комендатуру Лівобережної України. Заходи з її ліквідації та передання справ до промислової міліції мали проводити співробітники обласної комендатури І. Н. Верзін і М. Дмитрієв, які тимчасово до завершення процесу залишалися на посадах. Для передачі справ Київської й Вінницької комендатур так само тимчасово залишався секретаріат з охорони цукрової промисловості у складі секретаря Л. К. Васильєва і старшого діловода Руденкова⁶³.

Таким чином, охорона підприємств та інших об'єктів цукрової промисловості перебувала у віданні військ ДПУ з 18 липня 1922 р. по січень 1924 р. Вона була передана ДПУ від Голов-

Додаток

СТРУКТУРА охорони цукрової промисловості (1922–1924 рр.)

⁶¹ ЦДАВО України, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 6, 25–26.

⁶² Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 332, арк. 364, 496–497, 499, 501.

⁶³ Там само, ф. 4575, оп. 1, спр. 35, арк. 48.

міліції з метою забезпечення належного рівня безпеки промислового виробництва цукру й посилення боротьби з бандитизмом, масові прояви якого ще мали місце на території республіки. Передача на початку 1924 р. охорони до складу створеної промислової міліції пояснювалася низкою причин, передусім зменшенням бандитизму, недостатністю коштів на утримання великої воєнізованої охорони тощо.

Керівництво охороною спочатку здійснював відділ з охорони цукрової промисловості при штабі військ ДПУ, згодом перейменованій у секретаріат. Йому підпорядковувались обласні коменданти Правобережної і Лівобережної України, у підпорядкуванні котрих перебували кущові коменданти. На Правобережжі у 1922 р. було 15 кущових управлінь, на Лівобережжі — 4. Кущові коменданти керували та спрямовували діяльність комендантів при заводах. Останні безпосередньо організували охорону конкретних підприємств, комбінатів, економій при заводах і керували через старших охорони (командирів взводів) командами охорони, які склалися з червоноармійців військ ДПУ. Із березня 1923 р. кущові комендатури були остаточно ліквідовані, на Правобережжі створена третя обласна комендатура — Подільська з розташуванням у Вінниці. Від 1923 р. діяли три ланки у системі охорони — секретаріат при штабі (згодом інспекція військ ДПУ), обласні й заводські комендатури.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Наказ начальника військ ДПУ Українського округу № 1 по охороні цукрової промисловості УСРР про прийняття штабом військ ДПУ охорони цукрової промисловості, створення відділу охорони цукрової промисловості при штабі військ ДПУ і затвердження штатів основних структурних ланок системи охорони цукрової промисловості УСРР

18 липня 1922 р.

Приказ по охране Сахпромышленности УССР

№ 1⁶⁴

18 июля 1922 года

6

гор. Харьков

§ 1

Сего числа Охрана Сахарной промышленности УССР штабом вв/мне войск принята.

Областным комендантам охраны сахарной промышленности с сего числа по всем вопросам охраны обращаются в Штаб войск ГПУ Украинского округа.

Основание: Приказ Госполитуправления УССР № 58; приказ НКВД № 169/а и постановление УЭС за № 74/115.

§ 2

Для концентрации работы и руководства при Штабе вв/мне войск создать отдел охраны сахарной промышленности УССР по ниже объявленным штатам, с непосредственным подчинением его начальнику Штаба войск ГПУ Украинского округа.

§ 3

При сем отдельным приложением объявляются штаты:

- а) отдела охраны сахарной промышленности;
- б) отделения Посекра при отделе охраны сахарной промышленности;
- в) управления коменданта по охране сахарной промышленности Правобережной области;

⁶⁴ Тут і далі текст, виділений курсивом, вписаний чорнилами.

- г) управления коменданта по охране сахарной промышленности Левобережной области;
- д) управления кустового коменданта охраны сахарной промышленности;
- е) управления коменданта охраны сахарной промышленности при сахарном заводе.

Начальник войск ГПУ Украинского округа

Якимович

Начальник штаба

Терпиловский

*ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 2

Протокол № 2 об'єднаного засідання по охороні цукрової промисловості УСРР про призначення командного складу на посади в охороні цукрової промисловості УСРР

18 серпня 1922 р.

Копія

Сов. секретно

Протокол № 2

об'єдиненого засідання по охороні сахарной промышленности УССР

Председательствует: Председатель ГПУ УССР тов. Балицкий
Присутствуют: Начвойск ГПУ Укротряда тов. Якимович, Уполномоченный Сахаротреста тов. Модылевский, начальник Особого отдела ГПУ УССР тов. Быстрых, Уполномоченный Сахаротреста на Правобережье тов. Бондаренко.

18 августа 1922 года

Собрание открыто в 15 часов

Слушали:

1. О назначении комсостава на должности по охране сахарной промышленности.

[Постановили:]

1) Назначение на должности по охране сахарной промышленности производить непосредственно Штабу войск ГПУ Украинского округа через Управления областных комендантов.

В случае несогласия Сахаротреста с тем или другим назначением таковой в каждом отдельном случае имеет право возбуждать вопрос об отводе данного лица.

Слушали:

2. Об отзывании областного коменданта на Правобережье т. Гзовского и назначении на эту должность тов. Савицкого.

[Постановили:]

2) Временно допущенного к исполнению должности областного коменданта сахарной промышленности на Правобережье т. Гзовского освободить от исполнения таковой.

Областным комендантом по охране сахарной промышленности УССР на Правобережье назначить тов. Савицкого.

В 16 часов собрание закрывается.

Председатель /Балицкий/

Члены: /Якимович, Модылевский, Бондаренко, Быстрых/

С подлинным верно:

Вридначстройотделения

Сергеев

ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 21; ф. 4575, оп. 1, спр. 10, арк. 22. Завірена копія. Машинопис.

№ 3

Витяг з наказу начальника військ ДПУ Українського округу № 16 по охороні цукрової промисловості УСРР з оголошенням положення і зобов'язання про прийняття на службу в охорону цукрової промисловості УСРР командного, адміністративно-господарського складу і червоноармійців

30 вересня 1922 р.

Приказ

по охороні Сахпромышленности УССР

30 сентября 1922 года

№ 16

гор. Харьков

§ 4

Ниже сего объявляю положение и обязательство о приеме на службу командного состава и кр-цев в охрану Сахпромышленности УССР, каковые принять к сведению и неуклонному исполнению.

Основание: Приказ ГПУ УО от 13 сентября 1922 г. за № 628 и телеграмма Наштавойск ГПУ Республики от 22 сентября с. г. за № 232303

Положение
о приеме на службу комадмхозсостава и кр-цев
в охрану сахарной промышленности УССР
О приеме комадмхозсостава.

§ 1. На службу могут быть приняты все граждане РСФСР, удовлетворяющие ниженазванным требованиям:

- а) свободные от действительной военной службы, уволенные в бессрочный отпуск.
- б) проходившие военную службу и со стажем не ниже комроты (неотд[ельной]).
- в) не состоящие в период гражданской войны в рядах и вообще на службе в белых армиях.
- г) не состоявшие под судом и следствием и не несшие никаких наказаний по суду.
- д) физически и умственно здоровые.

§ 2. Перечисленное должно быть подтверждено соответствующими документами. Кроме того, желательны отзывы о предшествующей службе от командиров частей или губуездвоенкомов по месту, где состоящий в бессрочном отпуске находился по учету, а также отзывы профсоюзов, парторганизаций, фабзавкомов и проч.

§ 3. Поступившие на службу в охрану Сахпромышленности УССР в качестве добровольцев на командные должности граждане обязываются служить в течение 6 месяцев. По истечении указанного срока поступившие могут быть уволены, изъявившие желание продолжать службу в названной охране могут быть вновь приняты на тот же срок, при чем вновь дают собственноручную свою подписку (обязательство), каковая должна храниться по месту назначения на должность поступившего.

§ 4. До истечения положенного срока поступившие освобождению от службы по собственному желанию не подлежат.

В случае утери физической и умственной способности, предания суду или вообще при несоответствии должности, комсостав может быть уволен или перемещен на низшие должности, в последнем случае при их согласии, распоряжением областных комендантов, с донесением о том начальнику Штаба ГПУ.

§ 5. Прием добровольцев производится по мере действительной в том надобности.

§ 6. Принятые добровольцы на службу в охрану Сахарной промышленности получают денежное содержание согласно штатов, объявленных в приказе по охране сахарной промышленности от 18 сего июля № 1 и прочее довольствие согласно приказа по охране сахарной промышленности от 8 сентября за № 13 от областных, кустовых и заводских администраций по месту службы.

§ 7. Все предметы вещдоловствия, выданные добровольно поступившим, по истечению установленных табелью сроков, обращаются в собственность добровольцев.

О приеме красноармейцев.

§ 8. Прием на службу кр-цев (охранников) производить согласно § 1 п. п. А, В, Г, Д и §§ 2, 5, 6 и 7 настоящего положения и при соблюдении следующих условий:

1. Проходившие военную службу.
2. Грамотные.
3. Подписку на 2 года.
4. Не увольняются по собственному желанию, но при несоответствии увольняются распоряжением коменданта куста.

Примечание: форма подписки (обязательства) о добровольном вступлении на службу в охрану сахарной промышленности УССР объявляется ниже сего.

Обязательство

192__ года _____ м-ца ____ дня. Я, нижеподписавшийся сын трудового народа, гражданин _____ губ[ернии] _____ уезда _____ волости _____ села или деревни _____ лет, даю настоящую подписку о том, что состоя на службе по охране сахарной про-сти буду стоять на страже Рев[олюционного] пор[ядка] и защищать интересы рабочих и крестьян и достояние последних и в первую очередь охранять завод от разграбления бандами.

Кроме того, обязуюсь:

- 1^х. Прослужить в названной охране не менее _____ м-цев _____ лет, т.е. по _____ м-ц _____ 192__ года.
2. Беспрекословно исполнять все приказы и распоряжения своих начальников как представителей Сов[етской] вл[асти].
3. Соблюдать строгую дисциплину и порядок.

4. Беспощадно подавляют все выступления против Сов[етско-го] правит[ельства] и искореняют хищения нар[одного] достояния.

5. Быть честным, трезвым, исполнительным и вежливым со всеми гражданами.

6. Носить как на службе, так и вне ее форменную одежду.

За нарушение с моей стороны хотя бы одного из перечисленных пунктов, я, как лицо специально поставленное для наблюдения за сохранностью нар[одного] достояния, подлежу законной ответственности, в чем собственноручно и подписываюсь.[...]

^x Примечание: 6 м-цев для коадмхозсостава и 2 года для красноармейцев (охранников).

Начальник войск ГПУ Укрокруга

Якимович

Помначвойск и начполитсекретариата ГПУ Укрокруга

Комлев

Начальник штаба

Терпиловский

*ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 18–18 зв.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 4

Інструкція куцтовим комендантам з охорони цукрової промисловості військ ДПУ Українського округу⁶⁵

15 грудня 1922 р.

Копія

Утверждено

Замкомандвойск ГПУ

15 декабря 1922 г.

Укрокруга Якимович

Инструкция куцтовым комендантам
по охране сахарной промышленности

§ 1

Комендант куста непосредственно подчинен областному коменданту.

⁶⁵ У верхній частині документа є напис чорнилами: «Приложение к приказу по охране Сахпрома УССР за № 28 § 3». Це наказ від 20 грудня 1922 р.

§ 2

Организует охрану промышленности вверенного ему куста, за каковую всецело и отвечает.

§ 3

Непрерывно наблюдает за правильным выполнением своих обязанностей заводскими комендантами и охраной, принимая немедленно соответствующие меры к устранению причин, тормозящих таковые.

§ 4

Руководит постановкой воспитания охраны в военно-строевом отношении и несения специальной службы, поддерживает дисциплину и наблюдает за правильной постановкой таковой.

§ 5

Возможно чаще посещает заводы вверенного ему куста, проверяя лично знания как комендантов, так и охранников в деле обучения и несения службы, а равно и общую постановку дела.

§ 6

Устанавливает непрерывную связь с Управлением областного коменданта и комендантами заводов своего куста, а также с ближайшими кусткомендантами.

§ 7

Своевременно информирует как в порядке подчиненности, так равно и ближайшие местные органы ГПУ о положении на территории куста.

§ 8

Имеет непрерывную и тесную связь и взаимное информирование с органами ГПУ, милицией и штабами вблизи расположенных воинских частей.

§ 9

Своевременно предоставляет все требуемые сведения и донесения в Управление областного коменданта.

§ 10

Проверяет и утверждает табель постам заводов своего куста, согласуясь с администрацией последних.

§ 11

Издает приказы по кусту, помещая в них распоряжения, связанные с функциями кусткоменданта.

§ 12

В случаях, не терпящих отлагательств, отстраняет от должностей заводских комендантов, немедленно донося об этом областному коменданту с подробной мотивировкой.

§ 13

В отношении к своим подчиненным пользуется правами командира отдельной части.

За начпосекра Штавойск ГПУ Укротрога Трофимов

Начальник Штаба войск ГПУ Укротрога Терпиловский Военком Гавриш

Начальник отделения по борьбе с бандитизмом ГПУ УССР Добродицкий

Уполномоченный Сахаротреста Модылевский

За Секретарь Руденко

Верно: За секретаря охраны Сахпрома УССР **Б. Полищук**

ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 36–36 зв.
Завірена копія. Машинопис.

№ 5

Інструкція комендантам цукрових заводів УСРР з охорони цукрової промисловості військ ДПУ Українського округу⁶⁶

15 грудня 1922 р.

Копія

Утверждено Замкомандвойск ГПУ

15 декабря 1922 г. Укротрога Якимович

Инструкция комендантам сахарных заводов УССР

§ 1

Комендант сахзавода непосредственно подчиняется коменданту куста, в состав коего входит охраняемый завод.

§ 2

Приказы, приказания и все распоряжения высших инстанций комендант сахзавода получает через посредство кустового коменданта, за исключением оперативных, в исключительных случаях, не терпящих промедления, когда распоряжения могут быть даваемы высшими инстанциями непосредственно.

§ 3

Точно и своевременно исполняет все получаемые приказы и распоряжения кустовых комендантов и высших инстанций.

§ 4

Своевременно представляет сведения и донесения в Управления кустовых комендантов по установленным формам и в установленные сроки.

§ 5

Ведет дневники о состоянии завода с указанием в нем положительных и отрицательных явлений, имевших место в жизни завода по вопросам охраны и промышленности.

§ 6

Издает приказы с помещением в них распоряжений, связанных с функциями коменданта. Имеет список лиц, руководящих деятельностью завода, с указанием их точных адресов, занимаемых ими должностей и номеров телефонов.

§ 7

Руководит воспитанием охранников в отношении военностроевом и несении спецслужбы, а равно поддержанием дисциплины среди своих подчиненных.

§ 8

Непрерывно наблюдает за правильным исполнением своих обязанностей вверенной ему команды охранников.

§ 9

Организует действительную охрану завода, а также входящих в его район хозяйств, за каковую всецело и отвечает.

§ 10

Рационально использует охранников по выполнению специальных охранных задач и принимает своевременно меры к устранению причин, вызывающих неправильное использование таковых.

⁶⁶ У верхній частині документа є напис чорнилами: «Приложение к приказу по охране Сахпрома УССР за № 28 § 3». Це наказ від 20 грудня 1922 р.

§ 11

Разрабатывает совместно с администрацией завода план постов и табель постам, кои утверждаются комендантом куста, с вехом коего впоследствии могут быть сделаны те или иные изменения или дополнения.

§ 12

Своевременно принимает меры к устранению хищения продуктов производства и вообще всех причин, наносящих ущерб как Рабоче-крестьянской Республике, так равно и промышленности.

§ 13

Составляет протоколы в случаях каких-либо преступлений или хищений на заводе и, при задержании совершивших хищение или преступление, немедленно под конвоем препровождает таковых в ближайшее Управление милиции.

§ 14

Обращается за содействием по высылке вооруженной силы (если того требует обстановка) в ближайшие инстанции, могущие оказать содействие: кусткоменданту, уездвоенсовещанию, начуездмилиции, находящимся вблизи воинским частям и к органам ГПУ.

§ 15

По всем вопросам снабжения обращаться к администраторам заводов и о всех случаях неудовлетворения его законных просьб немедленно о том доносить кустовому коменданту.

§ 16

Наблюдает за своевременным удовлетворением охраны положенными видами довольствия и принимает меры к своевременному удовлетворению таковыми. Следит, чтобы помещение для команды удовлетворяло требованиям Устава внутренней службы РККА и отвечает за его санитарное состояние.

§ 17

Оказывает полное содействие, в смысле охраны, администрации в деле проведения производственных заданий.

§ 18

Принимает меры к ограждению промышленности, рабочей силы, гужевого транспорта и вообще всего инвентаря завода от посягательств бандитов.

§ 19

Ведет борьбу с бандитизмом всех видов и, в частности, с петлюровщиной на территории охраняемых им сахарозаводов.

§ 20

Комендант завода ни в коем случае не вмешивается в распоряжения администрации по ее линии, равно как и администрация заводов не может вмешиваться в служебные распоряжения коменданта и внутренний распорядок, установленный в команде охранников.

§ 21

Комендант и военком сахарозавода для служебных поездок получают лошадей от администрации завода.

§ 22

Имеет непрерывную и тесную связь и взаимную информацию с органами ГПУ, милицией и штабами вблизи расположенных воинских частей.

§ 23

Ведет непрерывную разведку войсковую и агентурную. Там, где комендант беспартийный, агентурную разведку в р-не охраняемого завода, с целью искоренения бандитизма ведет военком, получая ср-ва на агентурную разведку от администрации завода.

§ 24

Своевременно информирует как в порядке подчиненности высшим инстанциям, так равно и местным органам ГПУ о положении на заводе и настроении окружающего населения.

§ 25

Комендант завода по отношению к подчиненным ему охранникам пользуется правами командира отдельной роты.

За начпосекра Штавойск ГПУ Укротряда Трофимов

Начальник Штаба войск ГПУ Укротряда Терпиловский

Начальник отделения по борьбе с бандитизмом ГПУ УССР Добродицкий

Уполномоченный Сахаротреста

Модылевский

За Секретарь Руденко

Верно: За секретаря охраны Сахпрома УССР Б. Полищук

*ЦДАВО України, ф. 4574, оп. 1, спр. 1, арк. 37-38.
Завірена копія. Машинопис.*

Окипнюк В. Правовое регулирование охраны войсками ГПУ предприятий сахарной промышленности УССР.

В статье рассматриваются правовые аспекты охраны войсками ГПУ УССР предприятий сахарной промышленности. Выявлены причины передачи подразделений охраны из подчинения Главного управления рабоче-крестьянской милиции в ГПУ УССР, структура и границы компетенции охранных комендатур, источники материально-технического обеспечения.

Ключевые слова: войска ГПУ, сахарная промышленность, охрана, комендатура, сахарный завод.

Okipnyuk V. The legal regulation of guarding of the enterprises of sugar industry of the UkSSR by GPU troops.

The present article dedicated to legal aspects of guarding of the enterprises of sugar industry by GPU troops of the UkSSR. The reasons of transfer guard units from the subordination of Chief administration of workers' and peasants' militia to GPU of the UkSSR were disclosed. The structure and jurisdiction of guard commandants as well as the sources of material and technical support were investigated.

Key words: GPU troops, sugar industry, guard, commandant's office, sugar enterprise.

З ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Юрій Ніколаєць**

Політичні настрої селян України на початку радянсько-німецької війни (червень 1941 – липень 1942 рр.)

У статті досліджується динаміка політичних настроїв селян України на початку радянсько-німецької війни. На основі аналізу архівних документів автор визначив причини зміни ставлення селянства до політики радянського уряду та окупаційної влади.

Ключові слова: настрої, селяни, радянсько-німецька війна, вермахт, НКВС.

Глобальна катастрофа, якою була Друга світова війна та її складова — війна СРСР з нацистською Німеччиною, породила довготривалу надзвичайну ситуацію, що сколихнула суспільство. Швидке просування вермахту на початку бойових дій проти СРСР породжувало цілий спектр політичних настроїв, що були вмотивовані як передвоєнною репресивною політикою радянської влади, так і обіцянками окупантів, пов'язаними зі зміною системи господарювання. Настрої українського насе-

* *Ніколаєць Ю.О.* — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.